นิพพานในพระพุทธศาสนา (๒)

สุภีร์ ทุมทอง

๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๑

นิพพานในพระพุทธศาสนา

๑. ชื่อของนิพพาน
๒. สภาวะของนิพพาน
๓. ประเภทของนิพพาน
๔. วิธีเข้าถึงนิพพาน

๑. ชื่อของนิพพาน

(๑) นิพฺพาน (๒) อชาต (๓) อนุตฺตร (๔) โยคกฺเขม
(๕) อชร (๖) อพฺยาธิ (๗) อมต (๘) อโสก
(๙) อสํกิลิฏฺฐ (๑๐) สนฺติวรปท (๑๑) คมฺภีร (๑๒) ทุทฺทส
(๑๓) ทุรนุโพธ (๑๔) สนฺต (๑๕) ปณีต (๑๖) อตกฺกาวจร
(๑๗) นิปุณ (๑๘) ปณฺฑิตเวทนีย (๑๙) สพฺพสงฺขารสมถ
(๒๐) สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺค (๒๑) ตณฺหากฺขย (๒๒) วิราค
(๒๓) นิโรธ (๒๔) ปฏิโสตคามิ (๒๕) อณุ (๒๖) อนูปลิตฺต
(๒๗) วิมุตฺต (๒๘) สีติภูต (๒๙) นิพฺพุต

(ม.มู. ๑๒/๒๗๕ ปาสราสิสูตร)

๑. ชื่อของนิพพาน

(๓๐) อสงฺขต (๓๑) ราคกฺขย (๓๒) โทสกฺขย
(๓๓) โมหกฺขย (๓๔) อนต (๓๕) อนาสว (๓๖) สจฺจ
(๓๗) ปาร (๓๘) ธุว (๓๙) อปโลกิน (๔๐) อนิทสฺสน
(๔๑) นิปฺปปญฺจ (๔๒) สิว (๔๓) เขม (๔๔) อจฺฉริย
(๔๕) อพฺภุต (๔๖) อนีติก (๔๗) อนีติกธมฺม
(๔๘) อพฺยาปชฺฌ (๔๙) สุทฺธิ (๕๐) มุตฺติ (๕๑) อนาลย
(๕๒) ทีป (๕๓) เลณ (๕๔) ตาณ (๕๕) สรณ
(๕๖) ปรายน (๕๗) อชชฺชรนฺต

๑. ชื่อของนิพพาน

(๕๘) สนฺทิฏฺฐิก (๕๙) อกาลิก (๖๐) เอหิปสฺสิก
(๖๑) โอปนยิก (๖๒) ปจฺจตฺต (๖๓) มทนิมฺมทน
(๖๔) ปิปาสวินย (๖๕) อาลยสมุคฺฆาต
(๖๖) วฏฺฏุปจฺเฉท (๖๗) อโมสธมฺม (๖๘) ปรมอริยสจฺจ
(๖๙) ปรมสุข (๗๐) นิทฺทร (๗๑) นิปฺปาป
(๗๒) อุปสนฺต (๗๓) สพฺพโตปภ...

๑. ชื่อของนิพพาน

อสงฺขตํ อนตํ อนาสวํ สจฺจญฺจ ปารํ นิปุณํ สุทุทฺทสํ
อชชฺชรนฺตํ ธุวํ อปโลกินํ อนิทสฺสนํ นิปฺปปญฺจสนฺตํ.
อมตํ ปณีตญฺจ สิวญฺจ เขมํ ตณฺหาขโย อจฺฉริยญฺจ อพฺภุตํ
อนีติกํ อนีติกธมฺมํ นิพฺพานเมตํ สุคเตน เทสิตํ.
อพฺยาปชฺโฌ วิราโค จ สุทฺธิ มุตฺติ อนาลโย
ทีปํ เลณญฺจ ตาณญฺจ สรณญฺจ ปรายนํ.

(สํ.สฬา. ๑๘/อสังขตสังยุตต์)

๒. สภาวะของนิพพาน

อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ,
ยตฺถ เนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย,
น อากาสานญฺจายตนํ น วิญฺญาณญฺจายตนํ
น อากิญฺจญฺญายตนํ น เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ,
นายํ โลโก น ปรโลโก, น อุโภ จนฺทิมสูริยา.

(ขุ.อุ. ๒๕/๗๑ ปฐมนิพพานปฏิสังยุตตสูตร)

๒. สภาวะของนิพพาน

ตตฺรปาหํ ภิกฺขเว เนว อาคตึ วทามิ
น คตึ น ฐิตึ น จุตึ น อุปปตฺตึ,
อปฺปติฏฺฐํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมว ตํ.
เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส.

(ขุ.อุ. ๒๕/๗๑ ปฐมนิพพานปฏิสังยุตตสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

เทฺว อิมา จกฺขุมตา ปกาสิตา นิพฺพานธาตู อนิสฺสิเตน ตาทินา
เอกา หิ ธาตุ อิธ ทิฏฺฐธมฺมิกา สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา
อนุปาทิเสสา ปน สมฺปรายิกา ยมฺหิ นิรุชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโส
เย เอตทญฺญาย ปทํ อสงฺขตํ วิมุตฺตจิตฺตา ภวเนตฺติสงฺขยา
เต ธมฺมสาราธิคมกฺขเย รตา ปหํสุ เต สพฺพภวานิ ตาทิโน.

(ขุ.อิติ. ๒๕/๔๔ นิพพานธาตุสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

ทฺวีสุ โข อานนฺท กาเลสุ อติวิย ตถาคตสฺส กาโย ปริสุทฺโธ โหติ ฉวิวณฺโณ ปริโยทาโต.

กตเมสุ ทฺวีสุ.

ยญฺจ อานนฺท รตฺตึ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุชฺฌติ, ยญฺจ รตฺตึ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ.

(ที.ม. ๑๐/๑๙๕ มหาปรินิพพานสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

วินโย สํวรตฺถาย, สํวโร อวิปฺปฏิสารตฺถาย,
อวิปฺปฏิสาโร ปามุชฺชตฺถาย, ปามุชฺชํ ปีตตฺถาย,
ปีติ ปสฺสทฺธตฺถาย, ปสฺสทฺธิ สุขตฺถาย, สุขํ สมาธตฺถาย,
สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺถาย, ยถาภูตญาณทสฺสนํ
นิพฺพิทตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถาย,
วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺถาย,
วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย.
(วิ.ป. ๘/๓๖๖)

๓. ประเภทของนิพพาน

รูปสฺส เตฺวว ภิกฺขเว อนิจฺจตํ วิทิตฺวา วิปริณามํ วิราคํ นิโรธํ "ปุพฺเพ เจว รูปํ เอตรหิ จ สพฺพํ รูปํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมนฺ"ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต

เย โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา, เต ปหิยฺยนฺติ. เตสํ ปหานา น ปริตสฺสติ, อปริตสฺสํ สุขํ วิหรติ, สุขวิหารี ภิกฺขุ "ตทงฺคนิพฺพุโต"ติ วุจฺจติ.

เวทนาย เตฺวว ภิกฺขเว ...

(สํ.ข. ๑๗/๔๓ อัตตทีปสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

"สนฺทิฏฺฐิกํ นิพฺพานํ สนฺทิฏฺฐิกํ นิพฺพานนฺ"ติ อาวุโส วุจฺจติ,
กิตฺตาวตา นุ โข อาวุโส
สนฺทิฏฺฐิกํ นิพฺพานํ วุตฺตํ ภควตา. (พระอุทายี)
อิธาวุโส ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ ...ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.
เอตฺตาวตาปิ โข อาวุโส
สนฺทิฏฺฐิกํ นิพฺพานํ วุตฺตํ ภควตา ปริยาเยน (พระอานนท์) ...
(อํ.นวก. ๒๓/๔๗ สันทิฏฐิกนิพพานสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

ทุติยํ ฌานํ ... ตติยํ ฌานํ ... จตุตฺถํ ฌานํ ...
อากาสานญฺจายตนํ ...วิญฺญานญฺจายตนํ ...
อากิญฺจญฺญายตนํ ... เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ...
เอตฺตาวตาปิ โข อาวุโส
สนฺทิฏฺฐิกํ นิพฺพานํ วุตฺตํ ภควตา ปริยาเยน.(พระอานนท์)
(อํ.นวก. ๒๓/๔๗ สันทิฏฐิกนิพพานสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

ปุน จปรํ อาวุโส ภิกฺขุ สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติ. เอตฺตาวตาปิ โข อาวุโส สนฺทิฏฺฐิกํ นิพฺพานํ วุตฺตํ ภควตา นิปฺปริยาเยน. (พระอานนท์)

(อํ.นวก. ๒๓/๔๗ สันทิฏฐิกนิพพานสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

[๔๘] “นิพฺพานํ นิพฺพานนฺ”ติ อาวุโส วุจฺจติ...

[๔๙] “ปรินิพฺพานํ ปรินิพฺพานนฺ”ติ อาวุโส วุจฺจติ...

[๕๐] “ตทงฺคนิพฺพานํ ตทงฺคนิพฺพานนฺ”ติ อาวุโส วุจฺจติ...

[๕๑] “ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานนฺ”ติ อาวุโส วุจฺจติ...

๓. ประเภทของนิพพาน

สมฺมาทิฏฺฐิยา กตเม ปญฺจ นิโรธา. วิกฺขมฺภนนิโรโธ ตทงฺคนิโรโธ สมุจฺเฉทนิโรโธ ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโธ นิสฺสรณนิโรโธ.

วิกฺขมฺภนนิโรโธ จ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโต,
ตทงฺคนิโรโธ จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต,
สมุจฺเฉทนิโรโธ จ โลกุตฺตรํ ขยคามึ มคฺคํ ภาวยโต,
ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโธ จ ผลกฺขเณ,
นิสฺสรณนิโรโธ จ อมตา ธาตุ.

... ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ โวสฺสคฺคา ...

(ขุ.ป. ๓๑/๒๔ มัคคังคนิทเทส)

๓. ประเภทของนิพพาน

สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหฺมณา ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา สโต สตฺตสฺส ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปญฺญเปนฺติ ปญฺจหิ วตฺถูหิ.

(ที.สี. ๙/๙๓ พรหมชาลสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เอวํวาที โหติ เอวํทิฏฺฐิ ‘ยโต โข โภ อยํ อตฺตา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคีภูโต ปริจาเรติ, เอตฺตาวตา โข โภ, อยํ อตฺตา ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปตฺโต โหตี’ติ. อิตฺเถเก สโต สตฺตสฺส ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปญฺญเปนฺติ. (๑)

(ที.สี. ๙/๙๔ พรหมชาลสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

ตมญฺโญ เอวมาห ‘อตฺถิ โข โภ เอโส อตฺตา, ยํ ตฺวํ วเทสิ, เนโส นตฺถีติ วทามิ, โน จ โข โภ อยํ อตฺตา เอตฺตาวตา ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปตฺโต โหติ. ตํ กิสฺส เหตุ. กามา หิ โภ อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา, เตสํ วิปริณามญฺญถาภาวา อุปฺปชฺชนฺติ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา.
ยโต โข โภ อยํ อตฺตา วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ; เอตฺตาวตา โข โภ อยํ อตฺตา ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปตฺโต โหตี’ติ. (๒)

(ที.สี. ๙/๙๕ พรหมชาลสูตร)

๓. ประเภทของนิพพาน

ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ,.. (๓)

ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ,.. (๔)

จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ,.. (๕)

(ที.สี. ๙/๙๖-๘ พรหมชาลสูตร)

นิพพานในพระพุทธศาสนา

๑. ชื่อของนิพพาน
๒. สภาวะของนิพพาน
๓. ประเภทของนิพพาน
๔. วิธีเข้าถึงนิพพาน

๔.๑ เจริญโพธิปักขิยธรรม

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คงฺคา นที ปาจีนนินฺนา ปาจีนโปณา ปาจีนปพฺภารา,
เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต
อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรนฺโต
นิพฺพานนินฺโน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพานปพฺภาโร..
อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติ
วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ ...
สมฺมาสมาธึ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ ..

(สํ.ม. ๑๙/๙๑ ปฐมปาจีนนินนสูตร)

๔.๑ เจริญโพธิปักขิยธรรม

เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรนฺโต นิพฺพานนินฺโน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพานปฺพภาโร. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติ ราควินยปริโยสานํ โทสวินยปริโยสานํ โมหวินยปริโยสานํ... สมฺมาสมาธึ ภาเวติ ...

(สํ.ม. ๑๙/๑๐๓)

๔.๑ เจริญโพธิปักขิยธรรม

เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรนฺโต นิพฺพานนินฺโน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพานปพฺภาโร. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติ อมโตคธํ อมตปรายนํ อมตปริโยสานํ ... สมฺมาสมาธึ ภาเวติ อมโตคธํ อมตปรายนํ อมตปริโยสานํ.

(สํ.ม. ๑๙/๑๑๕)

๔.๑ เจริญโพธิปักขิยธรรม

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คงฺคา นที ปาจีนนินฺนา ปาจีนโปณา ปาจีนปพฺภารา,
เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวนฺโต
ปญฺจินฺทฺริยานิ พหุลีกโรนฺโต
นิพฺพานนินฺโน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพานปพฺภาโร.
อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สทฺธินฺทฺริยํ ภาเวติ
วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ.
วีริยินฺทฺริยํ ... สตินฺทฺริยํ ...สมาธินฺทฺริยํ ... ปญฺญินฺทฺริยํ...
(สํ.ม. ๑๙/๕๔๑)

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

กตมา จ สา ภิกฺขเว นิพฺพานสปฺปายา ปฏิปทา.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จกฺขุ อนิจฺจนฺติ ปสฺสติ, รูปา อนิจฺจาติ ปสฺสติ, จกฺขุวิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติ ปสฺสติ, จกฺขุสมฺผสฺโส อนิจฺโจติ ปสฺสติ, ยมฺปิทํ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ อนิจฺจนฺติ ปสฺสติ ... โสตํ.. ฆานํ... ชิวฺหา... กาโย...

(สํ.สฬา. ๑๘/๑๔๗ ปฐมนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร)

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

มโน อนิจฺโจติ ปสฺสติ, ธมฺมา อนิจฺจาติ ปสฺสติ,
มโนวิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติ ปสฺสติ, มโนสมฺผสฺโส อนิจฺโจติ ปสฺสติ,
ยมฺปิทํ มโนสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ
สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ อนิจฺจนฺติ ปสฺสติ.
อยํ โข สา ภิกฺขเว นิพฺพานสปฺปายา ปฏิปทา.

(สํ.สฬา. ๑๘/๑๔๗ ปฐมนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร)

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ นิพฺพานํ ทุกฺขโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ขนฺติยา อสมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ อโนกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ.

(ขุ.ป. ๓๑/๓๖ วิปัสสนากถา)

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ นิพฺพานํ สุขโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ.

(ขุ.ป. ๓๑/๓๖ วิปัสสนากถา)

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

(๑) ปญฺจกฺขนฺเธ อนิจฺจโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ "นิจฺจํ นิพฺพานนฺ"ติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.

(๒) ปญฺจกฺขนฺเธ ทุกฺขโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ "สุขํ นิพฺพานนฺ"ติ ปสฺสนฺโต ..

(๓) ปญฺจกฺขนฺเธ โรคโต, อาโรคฺยํ นิพฺพานํ.

(๔) ปญฺจกฺขนฺเธ คณฺฑโต, นิคณฺโฑ นิพฺพานํ.

(๕) ปญฺจกฺขนฺเธ สลฺลโต, นิสลฺลํ นิพฺพานํ.

(ขุ.ป. ๓๑/๓๖ วิปัสสนากถา)

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

(๖) ปญฺจกฺขนฺเธ อฆโต, อนโฆ นิพฺพานํ.

(๗) ปญฺจกฺขนฺเธ อาพาธโต, อนาพาโธ นิพฺพานํ.

(๘) ปญฺจกฺขนฺเธ ปรโต, อปรปฺปจฺจยํ นิพฺพานํ.

(๙) ปญฺจกฺขนฺเธ ปโลกโต, อปโลกธมฺโม นิพฺพานํ

(๑๐) ปญฺจกฺขนฺเธ อีติโต, อนีติกํ นิพฺพานํ.

(๑๑) ปญฺจกฺขนฺเธ อุปทฺทวโต, อนุปทฺทวํ นิพฺพานํ

(๑๒) ปญฺจกฺขนฺเธ ภยโต, อภยํ นิพฺพานํ.

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

(๑๒) ปญฺจกฺขนฺเธ ภยโต, อภยํ นิพฺพานํ.

(๑๓) ปญฺจกฺขนฺเธ อุปสคฺคโต, อนุปสคฺคํ นิพฺพานํ.

(๑๔) ปญฺจกฺขนฺเธ จลโต, อจลํ นิพฺพานํ.

(๑๕) ปญฺจกฺขนฺเธ ปภงฺคุโต, อปฺปภงฺคุ นิพฺพานํ.

(๑๖) ปญฺจกฺขนฺเธ อทฺธุวโต, ธุวํ นิพฺพานํ.

(๑๗) ปญฺจกฺขนฺเธ อตาณโต, ตาณํ นิพฺพานํ.

(๑๘) ปญฺจกฺขนฺเธ อเลณโต, เลณํ นิพฺพานํ.

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

(๑๙) ปญฺจกฺขนฺเธ อสรณโต, สรณํ นิพฺพานํ.

(๒๐) ปญฺจกฺขนฺเธ ริตฺตโต, อริตฺตํ นิพฺพานํ.

(๒๑) ปญฺจกฺขนฺเธ ตุจฺฉโต, อตุจฺฉํ นิพฺพานํ.

(๒๒) ปญฺจกฺขนฺเธ สุญฺญโต, ปรมํ สุญฺญํ นิพฺพานํ.

(๒๓) ปญฺจกฺขนฺเธ อนตฺตโต, ปรมฏฺฐํ นิพฺพานํ.

(๒๔) ปญฺจกฺขนฺเธ อาทีนวโต, อนาทีนวํ นิพฺพานํ.

(๒๕) ปญฺจกฺขนฺเธ วิปริณามธมฺมโต, อวิปริณามธมฺมํ นิพฺพานํ.

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

(๒๖) ปญฺจกฺขนฺเธ อสารกโต, สารํ นิพฺพานํ.

(๒๗) ปญฺจกฺขนฺเธ อฆมูลโต, อนฆมูลํ นิพฺพานํ.

(๒๘) ปญฺจกฺขนฺเธ วธกโต, อวธกํ นิพฺพานํ.

(๒๙) ปญฺจกฺขนฺเธ วิภวโต, อวิภวํ นิพฺพานํ.

(๓๐) ปญฺจกฺขนฺเธ สาสวโต, อนาสวํ นิพฺพานํ.

(๓๑) ปญฺจกฺขนฺเธ สงฺขตโต, อสงฺขตํ นิพฺพานํ.

(๓๒) ปญฺจกฺขนฺเธ มารามิสโต, นิรามิสํ นิพฺพานํ.

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

(๓๓) ปญฺจกฺขนฺเธ ชาติธมฺมโต, อชาตํ นิพฺพานํ.
(๓๔) ปญฺจกฺขนฺเธ ชราธมฺมโต, อชรํ นิพฺพานํ.
(๓๕) ปญฺจกฺขนฺเธ พฺยาธิธมฺมโต, อพฺยาธิธมฺมํนิพฺพานํ.
(๓๖) ปญฺจกฺขนฺเธ มรณธมฺมโต, อมตํ นิพฺพานํ.
(๓๗) ปญฺจกฺขนฺเธ โสกธมฺมโต, อโสกํ นิพฺพานํ.
(๓๘) ปญฺจกฺขนฺเธ ปริเทวธมฺมโต, อปริเทวํ นิพฺพานํ.

๔.๒ เจริญวิปัสสนา

(๓๙) ปญฺจกฺขนฺเธ อุปายาสธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ "อนุปายาสํ นิพฺพานนฺ"ติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.

(๔๐) ปญฺจกฺขนฺเธ สงฺกิเลสิกธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ "อสงฺกิลิฏฺฐํ นิพฺพานนฺ"ติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.

๔.๓ ธรรมสัมมาปฏิบัติ

วินโย สํวรตฺถาย, สํวโร อวิปฺปฏิสารตฺถาย,
อวิปฺปฏิสาโร ปามุชฺชตฺถาย, ปามุชฺชํ ปีตตฺถาย,
ปีติ ปสฺสทฺธตฺถาย, ปสฺสทฺธิ สุขตฺถาย, สุขํ สมาธตฺถาย,
สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺถาย, ยถาภูตญาณทสฺสนํ
นิพฺพิทตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถาย,
วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺถาย,
วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย.
(วิ.ป. ๘/๓๖๖)

๔.๓ ธรรมสัมมาปฏิบัติ

อสงฺขตญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ
อสงฺขตคามิญฺจ มคฺคํ, ตํ สุณาถ.
กตมญฺจ ภิกฺขเว อสงฺขตํ.
โย ภิกฺขเว ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย.
อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อสงฺขตํ.
กตโม จ ภิกฺขเว อสงฺขตคามิมคฺโค. กายคตาสติ.
อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อสงฺขตคามิมคฺโค.

(สํ.สฬา. ๑๘/๓๖๖ กายคตาสติสูตร)

๔.๓ ธรรมสัมมาปฏิบัติ

สีเล ปติฏฺฐิโต ภิกฺขุ อินฺทฺริเยสุ จ สํวุโต
โภชนมฺหิ จ มตฺตญฺญู ชาคริยํ อนุยุญฺชติ.
เอวํ วิหรมาตาปี อโหรตฺตมตนฺทิโต
ภาวยํ กุสลํ ธมฺมํ โยคกฺเขมสฺส ปตฺติยา.

(อํ.จตุกฺก. ๒๑/๓๗ อปริหานิยสูตร)

๔.๓ ธรรมสัมมาปฏิบัติ

อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสี วา
อภพฺโพ ปริหานาย นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.

(อํ.จตุกฺก. ๒๑/๓๗ อปริหานิยสูตร)

สวัสดีครับ